

Tasavvufta Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmet

al-Himmah [Concentration] as the Element of Creative Compositive Imagination [Mukhayyilah] in Sūfism

Dr. Arş. Gör. Betül İZMİRLİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Ph.D., Res. Asst. Manisa Celal Bayar Uni., Faculty of Theology, Department of Sufism, Manisa, Türkiye.
izmiribetul@gmail.com

 0000-0003-1450-9927

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

27 Aralık / December 2021

09 Mart / March 2022

15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

İzmirli, Betül. "Tasavvufta Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmet", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 392-413.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1049136>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Tasavvufta Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmət

Öz ► Bu makale tasavvuf düşüncesinde yaratıcı muhayyile ögesi olarak himmeti ele almıştır. Himmət en genel mânasıyla yetkin insandaki ilâhî enerjidir. Niyet, azim, kasd, cem'iyet, nefes gibi terimler de himmete yakın anlamda kullanılır. Himmət, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin yorum ve değerlendirmeleriyle semantik değişime uğramış ve insanın yaratıcılık yönünü ifade eden bir ıstılah hâline gelmiştir. Buna göre yetkin insan himmetiyle bir şeyler meydana getirebilir, zihninde hayâl ettiği şeyi dış dünyada var edebilir. Dolayısıyla himmetten yaratıcı muhayyilenin bir unsuru şeklinde bahsedilmeye başlanmıştır. Başta, ârif ve velî gibi tasavvuf ehlinin bir tasarrufu olarak görülen bu unsur, zamanla menkıbelerde sıklıkla tekrarlanan bir motife dönüşmüştür. Buralarda velîlerin, himmetlerini mânevî yardım, feyiz, bereket, hayra kapı açmak, şerri engellemek gibi birçok hususta kullandıkları görülür. Çalışmanın, klasik bir kavram analizi olmaktan ziyade özellikle himmet teriminin tarihsel süreçteki telakki biçimlerini tayin etmek bakımından önemli ve orijinal olduğu kanaatindeyiz. Konu fenomenolojik yaklaşım mantığıyla ele alınmış, bazı kavramların detaylı tahlili için ise kavram analizi yönteminden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Küllî Yaratma, Cüz'î Yaratma, Yaratıcı Muhayyile, Himmət, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî.

al-Himmah [Concentration] as the Element of Creative Compositive Imagination [Mukhayyilah] in Sūfism

Abstract ► This article has addressed al-himmah [concentration] as the element of creative compositive imagination [mukhayyilah] in the thought of sūfism. Himmah is the divine energy in a mature human [al-insân al-kâmil]. Terms such as niyyah [intention], azeem, qasd, jam'iyah [aggregation], nafas [breath] are also used in the sense of himmah. Himmah has been exposed to semantic changes with Muhyî al-Dîn Ibn al-Arabî's comments and evaluations. It has become a word that expresses the direction of creativity of human. Accordingly, the mature human may form something with himmah and may create in the outer world of what it is in her/his mind. Therefore, it has been started to be mentioned in the form of an element of mukhayyilah. This element is seen as an authority of ahl al-tasawwuf such as âref [gnostic] and walî [sufi saint], has frequently turned into a repeated motif in manqabat [sufi stories]. It is seen that they use their himmah in many aspects such as spiritual help, barakah [blessing], incentive to goodness, the prevention of all evil. The study is not a concept analysis in the classic manner. We are in the opinion that it is important and genuine in terms of determining the forms of himmah term in the historical process. The subject is discussed with the logic of the phenomenological approach. The concept analysis method has been used for the detailed analyze of some concepts.

Keywords: Sufism, The Creativity of God, The Creativity of Human, Creative Mukhayyilah [Compositive Imagination], Himmah [Concentration], Muhyî al-Dîn Ibn al-Arabî.

Giriş

Fenomenler dünyası adı verilen duyuşal dünya insanın hisleri yoluyla doğrudan ilişki kurduğu bir evren olup gündelik yaşamın da olağan bir olgusu gibi gözükmektedir. Ontolojik bağlamda kendini gösteren ve açığa vuran şeye fenomen denilmektedir.¹ Fenomenler yani görüngüler ise

¹ Dan Zahavi, *Fenomenoloji: İlk Temeller*, çev. Seçim Bayazıt (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 24.

tesadüfen ya da durduk yere değil amaçlı bir yaratma eseri olarak ortaya çıkarlar. Söz konusu yaratma eyleminin asıl fâili İslâm'da Yaratıcı/Tanrı olarak telakki edilir ki O, bu özelliğine dair birçok sığata da mâliktir. Kelâm ve Akâid gibi disiplinler küllî bir yaratma [*halk*] eylemini Yüce bir Yaradan'a hasrederler ve bu inanç aslında tevhîd düşüncesinin de garantörü gibidir. Bununla birlikte, İslâm Felsefesi ve Tasavvufta kula hasredilen cüz'î bir yaratmanın imkânı üzerinde de durulmuştur.

İnsana has yaratma fiilinin sınırları çizilmeye çalışılmış, bunun için muhtelif kavramlar dile getirilmiştir. Bazı düşünürler Allah'ın yaratması ve kulun yaratması olarak iki alandan bahsetmişlerdir. Ancak her hâlükârda insana dair küçük yaratmanın, Allah'ın büyük yaratmasının bir parçası olduğu ve onun vasıtasıyla gerçekleştiğini belirtmeyi de ihmâl etmemişlerdir. Zira onlar Hakk Teâlâ'ya izâfe edilen yoktan yaratma [*ibda'*], vasıtasız yaratma gibi sıfatların kulda olmadığına bilincindedirler. Bu bakımdan, insanın bir şeyi yaratma sürecinin temel dayanağı hayâl gücü ve tasarım gibi vasıtalarlardır. Müslüman düşünürler ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) gibi mutasavvıflar bu vasıtaya *hayal* ya da *muhayyile* demişler, onu öncelikle Allah'ın ve sonra insanın yaratma eyleminde bir öncül kabul etmişlerdir. Bu bakımdan *yaratıcı muhayyile*, insana özgü yaratmanın keyfiyetini îzâh etmede bir dayanaktır.

Tasavvufun erken dönemlerinden itibaren, kuldaki cüz'î yaratmanın farkında olan sûfilerin, açıkça ifade etmeseler de bazı istilahlarla yaratıcı muhayyileye atıfta buldukları anlaşılmaktadır. Onların yaratıcı muhayyile unsuru olarak kullandıkları terimlerin başında *himmet* gelmektedir. Sûfiler himmetin özel bir pâyeye olduğunu, herkese bahşedilmediğini, ihlâs ve samimiyet ile Allah'a yönelmenin bir semeresi olduğunu da her fırsatta vurgulamışlardır. İlk sûfiler tarafından muhtelif tanımları yapılan himmetin semantik alanı, İbnü'l-Arabî'nin bu terim hakkındaki ayrıntılı, özgün ve hatta özgür yorumları neticesinde genişlemiştir. Himmet aynı zamanda tarikatlardaki şeyh-mürîd ilişkisinde de belirleyici istilahlardan biri olmuş, bu yönüyle de anlam değişimine uğramıştır. Himmet, kişinin cüz'î irâde sahasının sınırları içerisinde yani mikrokozmos düzeyinde yaratıcı yönünü dile getiren bir terim olarak anlaşılmalıya başlamıştır. "İnsanın yaratıcılığı" hususu ve bunun telaffuzu ya da bu konu hakkında fikir beyan etmek, dînî düşünce açısından kısa bir süre öncesine kadar bir tabu olsa ve yanlış anlaşılmalara mahal verebilecek bir meseleye dönüşse de aslında, filozofların ve mutasavvıfların asırlar öncesinde bunlar üzerine kafa yordukları rahatlıkla söylenebilir. Bugün modern dünyada da insanın yaratma faaliyetlerine vesile olan güce "yaratıcı düşünme/imgeleme becerisi" denilmekte ve eğitimin, bilhassa küçük yaşlardan itibaren bu becerinin gelişmesine yönelik verilmesi üzerinde tartışılmakta ve fikir geliştirilmektedir.²

² Bu konuyu ele alan çalışmalardan bazıları için bk. Shakti Gawain, *Yaratıcı İmgeleme*, çev. Semra Ayanbaşı (İstanbul: Akaşa Yayınları, 1999); Etem Yeşilyurt, "Yaratıcılık ve Yaratıcı Düşünme: Tüm Boyut ve Paydaşlarıyla Kapsayıcı Bir Derleme Çalışması", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15/25 (Mayıs 2020), 3874-3915.

Bu makalede önce himmet teriminin mâhiyeti hakkında bilgi verilecek, ardından insandaki yaratıcı muhayyilenin imkânına dair görüş ve yorumlar arz edilecek, son olarak da yaratıcı muhayyilenin bir ögesi olarak himmet ele alınacaktır. Hayal/muhayyile ve himmet irtibatını Henry Corbin (öl. 1978), William Chittick, Ebü'l-Alâ Afîfi (öl. 1966), Nasr Hâmid Ebû Zeyd (öl. 2010) gibi batılı ve doğulu araştırmacılar ele almışlardır. Bu kişilerin, yaratıcı muhayyile ve himmet ilişkisini genelde İbnü'l-Arabî merkezli bir yaklaşımla inceledikleri, terimin önceki ve/ya klasik dönemdeki telakkisini analiz etmedikleri görülür. Bizim çalışmamız ise himmetin bir terim olarak erken dönem tasavvufundan beri nasıl anlaşıldığını ve yaratıcı muhayyile unsuru olarak düşünülmesiyle beraber anlam gelişimini incelemeye yöneliktir.

1. Himmet Nedir?

Himmet terimi *hemm* (هَمٌّ) kökünden müştaktır. Hemm; hüznün, tasa, kaygı,³ hayır veya şerden bir şey yapmadan evvel kalbin o şeyi yapmaya karar vermesi⁴ gibi anlamlara gelir. Ebû Nasr es-Serrâc'a (öl. 378/988) göre hemm “soyut sır” demektir. Bu ise kulun her türlü meşguliyetten uzaklaşarak, Hakk'ı murâkabe ile ayrılıp yalnız kalmasıdır [teferrüd]. Bu teveccühü, kurbiyeti ve ittisali ise hiçbir düşünce ve mânia engelleyemez.⁵ Himmet hemmin ileri mertebesidir. Nitekim irâdenin bidâyeti hemm, nihâyeti himmettir.⁶ Sûflere göre her iyi şeyin temeli ve hakikati himmettir. Mesela Ebû Bekir et-Tamestânî (öl. 340/951) kendisinden tavsiye isteyen bir kişiye “Himmet, himmet! Zira o her hayrın başıdır, bütün eşyanın merkezi onun üzerindedir ve her şeyin dönüşü onadır” demiştir.⁷ Hâce Abdullah el-Herevî'ye (öl. 481/1089) göre himmet, sadece maksûda teveccühü gerektiren şeydir. Himmet sahibi de maksûdunu yerine getirmeden duramaz ve bunu ihmal edemez.⁸

Tasavvuf ehlinin bazısına göre himmet, seyr u sülûk menzil veya makâmlarından biridir. Ebû Mansûr el-İsfahânî'nin (öl. 418/1027) hâl ve makâmı ele aldığı eseri *Kitâbu Nehci'l-hâs*'ta himmet,

³ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-lüga ve sıhahü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrût: Darü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 2061.

⁴ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kâhire: Dârü'l-Fazîle, ts.), 215.

⁵ Ebû Nasr et-Tûsî es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Mısır-Bağdat: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse-Mektebetü'l-Müsennâ, 1380/1960), 425.

⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili İyyâke na'büdü ve İyyâke nestâin* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/3.

⁷ Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tabakātu's-süfiyye*, thk. Muhammed Server Mevlâî (Tûs: Sehâmî-yi Âm, 1362), 515.

⁸ Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü's-sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 119.

kırkıncı ve son makâmıdır.⁹ Himmeti kırk dokuzuncu meydân (menzil) olarak arz eden Herevî “...O, sizin ne üzere olduğunuzu muhakkak bilir...” (Nûr 24/64) âyetini delil getirmiş ve himmeti “gönülden gelen bir istek/arzu” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰ Burada belirtilmesi gereken bir husus himmet teriminin *et-Taarruf, el-Lüma*,¹¹ *Tehzîbü'l-esrâr, er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* gibi tasavvuf klasiklerinin, hâl ve makâmlar bölümünde yer almaması fakat bununla birlikte aynı devirleri idrak etmiş İsfahânî Ebû Mansûr'un ve ardından takipçisi Herâtlı sûfî Abdullah Herevî'nin himmet terimine hâl ve makâmlar içinde yer vermeleridir. Keza bir müddet sonra İbnü'l-Arabî de *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin hâllere dair üçüncü faslının iki yüz yirmi dokuzuncu babında himmet terimini ele almıştır.¹² Anlaşılan o ki tasavvufî bir kavramı hâl veya makâm olarak telakki etmek/etmemek, kişinin yaşadığı bölgeye ve tasavvuf anlayışına, meşrebine göre farklılık göstermektedir.

Klasik tasavvuf eserlerinden başka diğer bazı tasavvufî teliflerde himmetin, bir terim ya da deyim şeklinde kullanıldığı görülür. Bunlardan biri Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî'nin (öl. 562/1166) *Dîvân-ı Hikmet*'idir. Yesevî'nin hikmetlerinde, himmet ve himmete dair tabirler yer bulmuştur. Mesela “himmət vermek”,¹³ “himmət kemeri”, “himmət kuşağı”¹⁴ bunlardan bazılarıdır. Pîr bir hikmetinde der ki:

Himmət kuşağını Kul Hoca Ahmed bele bağla;
Muhabbetin ateşi ile yürek dağla;
Yakanı tutup tan atana kadar dinmeden ağla;
Meğer sana rahmet ederek canan eyler¹⁵

Necmüddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221) “Sâfî ateş rengi himmetin varlığının alâmetidir, himmetin mânâsı kudrettir”¹⁶ tarifiyle onun bir enerji ve güç olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273) de “Kuş, yuvaya kadar kanadıyla uçar; ey insanlar, insanların kanadı da

⁹ Bk. Ebû Mansûr el-İsfahânî, *Kitâbu Nehci'l-hâs* (Şîrâz: Hankâh-ı Ahmedî Kütüphanesi, nr. 83), 128; Ebû Mansûr el-İsfahânî, *Kitâbu Nehci'l-hâs* (Tahrân: Tahrân Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 2919 f), 128.

¹⁰ Bk. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Sad Meydân*, thk. Abdülhayy Habîbî (Tahrân: Dünyâ-yi Kitâb, 1375), 124.

¹¹ Nitekim daha önce bahsi geçen ve himmet anlamına gelen *hemm* kelimesine Serrâc, eserinin “Sûfilerin Kullandığı Müşkül Lafızlar” bölümünde yer ayırmış ama hâller ve makâmlar bölümünde ondan bahsetmemiştir.

¹² Bk. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 4/232-233.

¹³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 70, 71, 164.

¹⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 120, 124, 125, 155, 171, 173. Ayrıca bk. 23, 149, 150, 162...

¹⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 173.

¹⁶ Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-cemâl ve fevâihu'l-celâl*, thk. Yûsuf Zeydân (Kuveyt: Dâru Suâdi's-Sabâh, 1993), 131.

himmettir”¹⁷ sözüyle himmetin insana bahşedilmiş bir imkân ve etkin eylem yapabilme gücü olduğuna işaret eder. İbnü'l-Arabî, onun mektebine mensup takipçileri Abdürrezzâk el-Kâşânî (öl. 736/1335) ve Abdülkerîm el-Cîlî (öl. 832/1428) gibi mutasavvıflar ise himmet kelimesinin terim anlamına derin bir mâna ve muhteva yüklemişlerdir. Böylece söz konusu terimin, semantik bir değişime uğrayıp anlam genişlemesi kazandığı söylenebilir. İbnü'l-Arabî sūfîlerin, “yetkin insandaki ilâhî enerji”ye himmet; diğer bazılarının ise *sıdk* adını verdiklerini belirtmiştir.¹⁸ Yine İbnü'l-Arabî fukahânın *ihlâs*, sūfîlerin *huzûr*, kendisinin ise *inâyet* olarak isimlendirdiği şeye muhakkiklerin *himmet* dediklerini nakletmiştir.¹⁹ Himmet anlamında hangi kelime tercih edilirse edilsin, bu yeti yalnızca kendilerine bu hünerin bahşedildiği ve onu deneyimlemiş az sayıda kişi tarafından idrak edilebilir.²⁰

Kâşânî'ye göre himmet, kalbin arzu ve isteklerden soyutlanması, mürîdin ilk doğruluğu veya ilhâmın safâsıyla himmetin birleştirilmesi [cem-i himmet], kalbin Hakk'ı talep ederek sadece O'na bağlanması gibi mânalara gelir. Sadece Hakk'ı talep etmek ödül beklentisi içinde olmaksızın veya cezadan korkmadan Hakk'a hâlis bir niyetle yönelmektir. Bu nedenle (sūfîler) “Himmet, niyet ve kasdın yüce işlere yönlendirilmesidir” demişlerdir.²¹ Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre himmet, Allah'ın insana bahşettiği en değerli şeydir. Himmet mürîdlerin mi'râcı, âriflerin burâkı, vâsılların meydânıdır. Allah'a ancak onunla ulaşılır.²²

Himmetin mâhiyeti ile birlikte onun bedendeki yeri veya hangi organın faaliyeti olduğuna dair açıklamalar da yapılmıştır. Himmet genelde kalbin bir gücü, kalpteki bir enerji, niyet, meyil, aşırı istek ve arzu olarak kabul edilir. Nitekim Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye (öl. 816/1413) göre himmet, kalbin bütün rûhânî kuvvetlerle birlikte bir kemâlî elde etmek için Hakk tarafına teveccühü ve kasdıdır.²³ Himmeti en iyi karşılayan kelime Yunanca'da yaşam gücü, nefis, kalb, niyet, düşünce, arzu gibi anlamları olan *entimesis*'dir.²⁴ Himmeti genelde kalb ile irtibatlandıran bu tespitlerle birlikte Ebû

¹⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırangaç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 6/779 (134. beyit). Bir atasözü olarak bilinen ve bazı yerlerde Hz. Ali'ye atfedilen يطير المرء بهمة كما يطير الطائر بجناحيه (Kuşun kanadıyla uçtuğu gibi kişi de himmetiyle uçar) sözü de benzer anlamdadır.

¹⁸ Bk. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Mevâkiu'n-nücûm ve metâliu ehilleti'l-esrâr ve'l-ulûm* (Bejrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 75.

¹⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/100.

²⁰ Henry Corbin, *Bir'le Bir Olmak: İbn Arabi Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile*, çev. Zeynep Oktay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. Basım, 2015), 238 (74. dp).

²¹ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm fi işâreti ehli'l-ilhâm*, thk. Saîd Abdülfettâh (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995), 2/369-370.

²² Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlânî, *el-İnsânü'l-kâmil fi mârifeti'l-evâhir ve'l-evâil* (Mısır: Matbaatu Cemâzî, ts.), 2/21-22.

²³ Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, 215-216.

²⁴ Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 237.

Hâmid el-Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) onu rûh ile ilişkilendirdiği görülür. Kendisinin “Ey Oğul! Himmeti rûhta, hezimetini nefste, ölümü bedende eyle. Zira senin menzilin kabirdir. Kabir ehli her lahza senin onlara ne zaman ulaşacağını bekliyor”²⁵ nasihatinde bir yaşam enerjisi olan himmetin yeri rûhtur. Öyleyse himmetin mekânı, tasavvuf ehli tarafından letâif-i hamse içerisinde öncelikle kalb kabul edilmiştir. Bazıları ise onun yerini rûh olarak görmüşlerdir.

Himmet terimine yakın anlamlı birçok anahtar kavramdan bahsedilebilir. Bunlardan biri *irâdedir*. Kâşânî, irâde için “hakikat çağrısına gönüllü olarak icâbet etmek, tamamıyla Hakk’a yönelip halktan yüz çevirmek, yüce himmet [uluvvü’l-himmet]”²⁶ gibi tarifler yapmıştır. *Niyet* ve *kasd* da himmete yakın anlamlı kelimelerdir. Niyet amelin başlangıcı iken kasd bir tasavvuf ıstılahı olarak, “sevgilinin hoşnutluğunu bulmak üzere, her şeyden sıyrılmaya azmetmek ve bütün irâdeyi bu yöne sarf etmektir.”²⁷ Gazzâlî niyet, irâde ve kasd kelimelerinin benzer mânada kullanılan ibâreler olduğunu beyan etmiştir.²⁸ İbnü’l-Arabî de himmet, azîm, irâde ve kasd kelimelerinin hepsinin niyetin başlangıç hâlleri olduğunu söylemiş, Sehl b. Abdullah’ın (öl. 283/896) “Niyet hâcistir.* Böylece o hemm, azîm, irâde ve kasdın meydana gelmesinde ilk sebeptir” sözünü nakletmiştir.²⁹ Buradan niyetin, himmetin başlangıç seviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Himmetin niyet ve kasd anlamında kullanımına örnek Ebû Abdullah el-Antâkî’nin “Doğru insanlarla [ehl-i sıdk] oturup kalktığınız zaman doğru olun. Çünkü onlar kalp casusudur. Sırrınızdan girer himmetinizden çıkarlar”³⁰ ifadesidir.

Himmetin semantik alanındaki bir başka terim ise *cem’iyyettir*. Bu terim “Mâsivâdan yüz çevirme ve dikkati yüce Allah’a teveccüh noktasında toplama, kalbin huzursuz ve perişan (tefrika) hâlde olmaması, insanın zihnen ve kalben kendisini Hakk’a vermesi”³¹ gibi anlamlar taşır. İbnü’l-Arabî himmetin ancak bir cem’iyyet ile tesir ettiğini ancak tam bir mârifetin ârifi cem’iyetten ayırdığını ve neticede onda acz ve zaaf hâlinin meydana geldiğini belirtmiştir.³² Kâşânî’ye göre

²⁵ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Eyyühe’l-veled* (b.y.: Dârü’l-Minhâc, ts.), 46.

²⁶ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Mu’cemü ıstılâhâtî’s-süfiyye*, thk. Abdü’l-Âl Şâhîn (Kâhire: Dârü’l-İnâd, 1413/1992), 270.

²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009), 353.

²⁸ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn* (Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye, ts.), 4/353.

* Hâcis, tasavvufta kalbe gelen ilk his ve fikir, Rabbânî hâtır gibi anlamlar taşır. Irâde, himmet, azîm, kasd ve niyet hâcisin muhtelif şekilleridir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2005), 151.

²⁹ İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 1/323.

³⁰ Bk. Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *Kitâbü’t-taarrufli mezhebi ehli’t-tasavvuf*, thk. Arthur Arberry (Kâhire: Mektebetü’t-Hâncî, 2. Basım, 1415/1994), 8.

³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 86. Ayrıca bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 124; Süleyman Uludağ, “Cem’iyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/331-332.

³² Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 3/63.

cem'iyet Hakk ile meşgul olmaktır. Bu hâl insanı halka iltifat etmekten alıkor ve himmet Hakk'a ibâdet için odaklanıp bir araya gelir. Hakk Teâlâ'ya teveccüh sayesinde himmet bir araya gelir ve düşünceler [hâtır] her şeyden boşalır.³³ Tasavvufta *nefes* de yine himmete yakın bir anlam ihtiva eder. Her şeyden önce diriltici yönüyle bir güç ve enerjidir. Sözü edilen bu enerji daha çok velîlere isnat edilir. Zira o; velîlerin söz, ses ve soluklarıyla muhatapları üzerinde meydana getirdikleri tesir, ermişlerin soluklarında karşılarındaki kişileri etkileyen rûhî ve mânevî güçtür.³⁴

Mutasavvıflar himmetin türlerinden ve mertebelerinden de bahsetmişlerdir. Himmet tasnifi ya da çeşitleri içinde en fazla söz konusu edilen ve Türkçe'ye "yüce himmet" şeklinde tercüme edilen tabir, *uluvv-i himmet/himmet-i büleddir*. Yüce himmet, kişinin bayağı, sıradan şeylere tenezzül etmemesine, gözünün en iyide ve en yüksekte olmasına denir.³⁵ Tasavvuf ehli bu himmet türünü genelde hem dünya nimetlerini hem de âhîret nimetlerini terk anlamında kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle yalnızca Allah'a vuslat ve O'nun rızasına yönelik bir niyet ve arzu yani himmet, yüce ve seçkin olanıdır. Nitekim sūfîlerden biri der ki: "Îmânî sıhhatli olan kişi, kâinata ve onun içindeki şeylere bakmaz. Çünkü himmetin düşük/hakîr oluşu, (Allah'a dair) mârifetin az oluşundan dolayıdır."³⁶ Böylelikle bilgi ve mârifet arttıkça yani âriflik mertebesine çıkıldıkça himmetin de yücelip kıymetlendiği anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan da İbnü'l-Arabî'ye göre "ârifin mârifeti yükseldikçe himmetle tasarrufu eksilir."³⁷ Zira Hakk'a vuslatta nihayetinde himmet de bir araç ya da bir süre sonra hicâbdır.

Himmeti üçlü tasnifle arz eden sūfîler de vardır. Ebû Mansûr el-İsfahânî kırkıncı sırada son hâl olarak ele aldığı himmeti üç makâma taksim etmiştir: Rağbet [*münye*] himmeti, irâde himmeti, hakikat himmeti. Rağbet himmeti, kalbin isteklerden mücerred olmasıdır. Irâde himmeti, mürîdin başlangıçtaki sıdkıdır. Hakikat himmeti ise ilhâmın safâsı dolayısıyla himmetlerin toplanmasıdır [*cem-i himmet*].³⁸ Müellifin burada hakikat himmetini hiyerarşinin en üstüne aldığı anlaşılmaktadır. Herevî de âlimin himmetini aşağıdan yukarıya dünyâda, ukbâda ve Hakk ile himmet diye üçe ayırmıştır. Bunlardan Hakk ile himmet -tıpkı yüce himmet gibi- kişiyi bütün hâcetlerden [*niyaz*]

³³ Kâşânî, *Letâifu'l-âlâm*, 1/392.

³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 273. Nitekim Hacı Bektâş-ı Velî ile Yûnus Emre arasında geçtiği anlatılan meşhur hikâyede Hacı Bektaş'ın Yûnus'a "Buğday mı verelim nefes mi?" sorusu "Buğday mı verelim himmet mi?" şeklinde de kaydedilmiştir. Hikâye için bk. *Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019), 47-48.

³⁵ Mehmet Demirci, "Himmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/57. Himmetin dereceleri, türleri ve semantik alanındaki diğer kelimeler için ayrıca bk. Mahîn Penâhî, "Himmet: Burâk-ı Heft Vâdî-yi Sülûk", *Pejûheşhâyi Edebî* 3 (Bahar 1383), 7-16.

³⁶ Kelâbâzî, *Kitâbu't-Taarruf*, 54.

³⁷ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 3/58.

³⁸ Ebû Mansûr el-İsfahânî, *Kitâbu Nehci'l-hâs*, 128.

yalnızca bir hâcetle hâcetsiz yapar, bütün bağlardan koparıp yalnızca bir bağ ile özgürleştirir, onu bütün kapılardan alıp bir kapıya yerleştirir. İşte o himmet kişinin kıymetidir, ezelden onun nişânıdır, ebede doğru mührüdür/imzasıdır.³⁹ Aynı müellifin *Menâzilü's-sâirîn* adlı eserinde benzer bir tasnife göre ilk himmet, kalbi fânî olana yönelik rağbetin bayağılığından koruyan, onu bâkî olanı arzulamaya sevk eden ve gevşekliğin bulanıklığından arındıran himmettir. İkincisi illetlerle ilgilenmeye, amele göre hareket etmeye ve emele güvenmeye tenezzül ettirmeyen himmettir. Üçüncüsü, hâllerin ve makâmların üstüne çıkan, mükâfat ve dereceleri küçük gösteren ve sıfatlardan uzaklaştırıp zâta doğru yönelten himmettir.⁴⁰

Kendisinden önceki himmet tasniflerini dikkate alan İbnü'l-Arabî de sûflerin himmeti *îkâz [tenebbüh]* himmeti, irâde himmeti ve hakikat himmeti olarak üç mertebeye ayırdıklarını bildirmiştir. *Îkâz* himmeti kuruntulara karşı kalbin uyanık hâle gelmesidir; söz konusu kuruntular imkânsız olabileceği gibi, mümkün şeyler de olabilir. Irâde himmeti, mürîdin ilk doğruluk hâlidir. Buna göre irâde himmeti cem'iyet himmetidir ki mürîd onun için başka bir şey yapmaz. Bu himmeti Allah'ın "Ben kulumun beni zannı üzereyim" sözü haber verir. Hakikat himmeti ise ilhâmın doğruluğuyla [*safâ*] birlikte, cem-i himmettir ve bu, himmetlerini Hakk Teâlâ üzerinde toplayan Allah ehli büyük şeyhlerin himmetidir.⁴¹

Çok benzer bir başka tasnifte *Kâşânî* de himmetin üç derecesinden bahsetmiştir:

a) Himmetü'l-ifâka:⁴² Kulun kalbinin anlamsız şeylerin hücûmundan ve hevânın fitnelerinden teyakkuza geçtiğinde nitelendiği ilk hâldir. Bu hâlde kul, dünya ve içindekileri çirkin görür. Zira dünya ve içindekilerle ilgilenen insanların kalpleri yalnızlaşıp Allah'tan uzaklaşır ve dolayısıyla menfî bir durumdur.

b) Himmetü'l-enefe:⁴³ İkinci derecedeki bu himmet, taatleri sevap (ya da cennet gibi bir ücret) mukabilinde yerine getirmeye karşı sahibinin kalbinde bir soğukluk meydana getirdiği için bu ismi almıştır. Bu himmet sahibi kişi, ameli görmekten Hakk'ı müşâhede derecesine terfi etmiştir.

c) Ulvî gâye sahiplerinin himmeti: Himmetin bu son mertebesi, ameline Hakk'tan başka bir niyet ve kasd katmayan kişinin himmetidir. Onun himmeti Allah'tan başka bir şeye yönelmeyecek

³⁹ Herevî, *Sad Meydân*, 124-125.

⁴⁰ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak*, 119.

⁴¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 4/232.

⁴² Arapça'da *ifâka* [إفاقة] kelimesi "uyanmak, sağlığına kavuşmak, sarhoşluk ya da baygınlıktan kurtulmak, terk etmek" gibi anlamlar taşır. Bk. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 10/318-319. Kelime anlam itibarıyla bir şeyleri fark etme ve teyakkuza geçmeyi ifade etmesi bakımından himmetin ilk derecesini anlatan bir terime dönüşmüştür.

⁴³ Enefe [أنفة] "izzet, hamiyet, şeref, gayret" gibi mânaları hâizdir. Bk. İbrâhîm Enîs ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kâhire: Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye, 2004), 30.

kadar yücelince, Allah bu kişiyi bir maksûd kılar ve kendisinin himmeti de en yüksek himmetler hâline gelmiştir.⁴⁴

Bu ve daha önceki tasniflerden avâmın yani sıradan Müslümanın ve havâsın yani tasavvuf ehlinin himmetleri arasında bâriz farklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu meyanda tasavvuf yolundaki maksad da yüce himmete ve onun gerektirdiği hâle yükselmektir.

İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki başka bir tasnifi kişinin himmeti elde edişine yöneliktir. Ona göre himmet doğuştan (istidatla) ve kazanılmış (terbiyeyle) olarak iki türe ayrılır. Suad el-Hakîm, İbnü'l-Arabî'den önce himmetin kaynaklarına dikkat çeken kimseye rastlanmadığını belirtmiştir.⁴⁵ Bu da onun himmet terimine dair diğer bir katkısı olarak telakki edilebilir. İbnü'l-Arabî der ki

Bil ki himmetin kuldaki varlığı iki türlüdür ve iki mertebesi vardır: kulun yaratılışında ve doğasında [*cibille*] var olan himmet ve eğer yoksa kişinin sonradan elde ettiği himmet. Doğrudan onu yaratılışında gören kişi, bizim ashâbımızdandır. “O, nasıl yaratılıştan gelir ve bu himmetin onda olmadığını ancak temyiz, tahalluk ve nutk hâsıl olduğunda görürüz, bu himmetin makâmı mı vardır?” diye sorana deriz ki: “O iş öyle değil. Bu himmet kişiyi onun üzere halk etmek isteyen Allah'tadır. Ancak anlayış kişinin o himmet üzere yaratıldığını hissetmez ve o himmeti hârikulâdeden zikrettiğimiz şey dışında sarf eder. Himmetle kendi nefsinden amel ettiğinde o himmeti mevcûdâtta istediği şeyde sarf eder. Buna örnek Hz. İsa'nın Allah'ın emriyle beşikte konuşması ve Hz. Meryem'in himmeti verilebilir... Bu konuda bizimle diğer tâife arasında fark vardır. Nitekim bize göre, himmetin hepsi sebeplerdir. Hakk Sübhânehû şeyleri onlar sebebiyle değil, onlar için/indinde yapar. Diğerleri ise sebeplerin etken [*fâil*] olduğu kanaatindedir.⁴⁶

Himmetin yaratılıştaki varlığı bir imkândır. Himmetin kulda yetkinleşmesi ise ilgileri ve sevginin etkisi sayesinde imkânlarının açılması ile olur.⁴⁷ İbnü'l-Arabî bazı sūfîlerin bütün himmetleri doğuştan saydıklarını da ilave eder. Hayatının ilk yıllarında himmeti, onun şeylerin yaratıcısı olduğu şeklinde değil, vukuunda Allah'ın şeyleri yarattığı sebep olarak îzâh etmiştir. Keza himmeti hipnotik kudret ya da kendine telkin gibi bir şey sayar. Kendisi, himmeti küllîleştirilmiş ve âlemdeki her hareket ve her değişikliğin sebebi olan gizli bir güç kabul etmiştir.⁴⁸ Ancak daha sonra

⁴⁴ Kâşânî, *Letâifü'l-âlâm*, 2/370-371.

⁴⁵ Suad el-Hakîm, İbnü'l-Arabî Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 290.

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *Mevâkiu'n-nücûm*, 75-76.

⁴⁷ Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, 290.

⁴⁸ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 121 (366a dp).

terbiye ve kazanımla elde edilen himmete dair birçok açıklamada bulunmuş ve himmeti, yetkinleşen insanın şeyleri yaratan gücü ve enerjisi diye yorumlamaya, himmetten yaratıcı muhayyile unsuru olarak bahsetmeye başlamıştır. Biz de buradan hareketle insanda yaratıcı muhayyilenin sınırlarına ve yaratıcı muhayyile ile himmet ilişkisine değineceğiz.

2. İnsanda Yaratıcı Muhayyile

Bu bölümde ilâhî ve beşerî yaratma vasıtası/organı olarak muhayyile adı verilen yetinin sınırları ve bu yeti sayesinde insanın yaratıcılığının imkânı üzerinde duracağız. Dolayısıyla önce hayâl ve muhayyilenin mânasına ve mâhiyetine bakalım. Arapça'da *hâle eş-şey* (خال الشيء) bir şeyi zannetmek, *hayyale* (خيل): *şebbehe* (شبهه) yani benzetti demektir. Hayâl ise gölgeye benzeyen şey, insanın aynadaki misâli gibi nesneyi bir gölge olarak görmesi mânasında kullanılır.⁴⁹ Cürcânî'ye göre hayâl, maddenin kaybolmasından sonra hiss-i müşterekin (ortak duyu), müşâhede etmesi sûretiyle idrâk ettiği şeyi muhâfaza eden bir kuvvettir.⁵⁰ *Muhayyile* (مخيلة) ise hayâl kelimesinden türeyen bir terim olup hayâl gücü, hayâl kurma gücü ve yeteneği, zihinde önceden yer etmiş tasavvurları muhâfaza eden ya da hiç idrak edilmemiş şeyleri ve bunlar arasındaki irtibatı tasavvur eden meleke anlamına gelen bir terimdir.⁵¹ Bir diğer deyişle muhayyile, varlık ve düşünce arasındaki sihirli vasıta, düşüncenin hayâlde vücut bulması, hayâlin varlıkta mevcûdiyetidir, yaratıcı organdır.⁵²

Şehâbeddîn es-Sühreverdî (el-Maktûl) (öl. 587/1191), İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ (öl. 1050/1641) gibi âlimler hayâli, psikolojik ve epistemolojik yanı ile birlikte kozmolojik bir kavram olarak da telakki etmişlerdir. Bunlara ilâveten İbnü'l-Arabî'de hayâl terimi ontolojik bir boyut da kazanmıştır. Ona göre tek gerçek varlık olan Allah'ın; gerçek varlıkla aynı olan hakkî (zâtî) ve esasen hayâlî bir varlığa sahip âleme tekabül eden halkî tecelli olarak iki ayrı tecellisi vardır. Âlem hayâldir, ancak bu hayâlîlik gerçek varlığa nispetledir. Ondaki insana yahut diğer mahlûkata nispetle objektif bir varlık biçimi olarak görünen âlemi hakiki bir varlık olarak algılamak, vehim neticesindedir.⁵³ Ancak hayâl kavramı gerçek dışı hayâller, yani sanat alanındaki fanteziyle karıştırıldığında muhayyilenin irfâna dayalı [gnostik] iddiası anlaşılmaz ve agnostisizme dönüşür. İbnü'l-Arabî açısından Tanrı, muhayyile kuvvetine sahiptir ve kâinatı hayâl ederek [imagination] yaratmıştır. Öyleyse yaratma bir tecellîdir ve bu özelliğiyle ilâhî, ezelî muhayyilenin bir fiilidir. İslâm'da ve Hıristiyanlık'ta da Tanrı'nın muhayyile kuvvetine sahip olduğu ve kâinatı hayâl ederek yarattığı

⁴⁹ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/226, 227, 230.

⁵⁰ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, 90.

⁵¹ Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, 2006), 2/2124.

⁵² Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 197, 198.

⁵³ Ali Durusoy, "Hayal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/3; William Chittick, *Sufî'nin Bilgi Yolu: İbn-i Arabî'nin Metafizikinde Hayal*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2. Basım, 2018), 154. Hayal ve muhayyileye dair İslâm filozoflarının görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Rahîm es-Sâdî, *Felsefetü'l-hayâl* (Bağdat: Mektebetü Âdil, 2015), 61-64.

düşüncesi hâkimdir. Söz konusu yaratma eylemi, esasında daha evvel gayb âleminde gizli bir varoluşa sahip bir şeye verilen dış varoluşun tezâhürüdür.⁵⁴

Hakk'a izâfe edilen her şeyin üstündeki yaratıcılık ve ilâhî yaratıcı muhayyileye dair pek çok söz söylenebilir ve bu bahis felsefî tasavvufun da esas konularındandır. Peki “insana bir yaratıcı muhayyile ve yaratıcılık izâfe edilebilmenin imkânı ve ölçüsü nedir?” İnsanın, kendisini diğer mahlûkattan ayıran epistemik hayâl gücü⁵⁵ ve faal muhayyilesi vardır. Öyle ki muhayyile, sıradan bir imajinatif kuvvet olmayıp; sayesinde insanın nübüvvete yükselebileceği bir melekedir. Nitekim Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 339/950) ve İbn Sînâ'ya (öl. 428/1037) göre nübüvvet mekanizmasının Faal Akıl ve nâtik neftsen sonraki üçüncü unsuru, muhayyile yetisidir. Mezkûr yeti, onların bilgi teorilerinde ve psikolojilerinde aslî bir unsur olmakla birlikte, nübüvvet ya da vahiy öğretilerinde de önemli fonksiyonlar yerine getirmektedir.⁵⁶ Fârâbî'ye göre, çoğu kişinin uykudayken elde ettiği sûretler, az saydaki bazı insanlar tarafından uyanıklık anında da elde edilebilir. Onların diğerlerinden farkı ise kendilerinde mevcut olağanüstü seviyedeki muhayyile kuvvetleridir.⁵⁷

İnsan muhayyilesinin ilâhî var etme gücüyle benzeşen var edici ve yaratıcı bir güç hâline gelmesi mümkündür. Ârif veya insân-ı kâmil, muhayyile yoluyla dilediği gibi berzah sûretleri yaratabilir ve muhayyilesindeki bu sûretler vasıtasıyla başka insanlara tesir eder ve o insanlar sûretleri duyulur varlıklar şeklinde görebilir. Bununla birlikte hayâldeki ilâhî var etme ile insanî var etme arasındaki fark, birincinin kalıcı, ikincinin geçici olmasıdır. Kalıcı ilâhî tecelliler, ilâhî var kılmanın an be an mevcûdiyetini korumaktadır. Ârifin yarattığı hayâlî varlık ise sabit değildir. Zira onda gaflet ve unutkanlık vardır. Hâlbuki Hakk Teâlâ hakkında bunlar mümkün değildir.⁵⁸ Munfasıl ilâhî hayâl bitmez ve yok olmaz, çünkü hayâl eden Allah bâkî ve ezeldir.⁵⁹ Dolayısıyla faal muhayyile yetisi ile zâhirde bir takım sûretler var eden insan, ârif veya kâmil hatta peygamber olsa da onun bu gücü ilâhî faal muhayyileye kıyasla sınırlıdır.

⁵⁴ Bk. Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 197-199, 204, 238.

⁵⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Sufi Hermenötik*, çev. Semih Ceyhan (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 215, 216.

⁵⁶ Hidayet Peker, “Fârâbî ve İbn Sina'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 164. Ayrıca bk. Enver Uysal, “Kindi Felsefesinde ‘Hayal Gücü’ Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2013), 10.

⁵⁷ Peker, “Fârâbî ve İbn Sina'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası”, 169.

⁵⁸ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2/123-124; Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 122; Ebû Zeyd, *Sufi Hermenötik*, 216.

⁵⁹ Ebû Zeyd, *Sufi Hermenötik*, 57.

İbnü'l-Arabî yaratıcı muhayyileye *hazret* veya *yaratıcı haysiyet* (*hazret-i hayâliyye*) der.⁶⁰ Ona göre gerçekte ne Allah ne de insan herhangi bir şeyi yeniden yaratmıştır, fakat şeylerin Allah tarafından “beş hazret (saha)”ten birinde veya diğerinde muhafaza edildiği söylenebilir. Dolayısıyla bu hazretlerden birinde veya diğerinde ya da hepsinde zaten var olanların muhafazası anlamındaki yaratma, insana atfedilebilir. Affî hazretler konusunu ortaya atmaksızın, bu nazariyeyi îzah etmenin bir başka yolu olduğundan bahsetmiştir. Şöyle ki: Eğer fenâ gibi bazı mânevî hâllerde sûfî, tek yaratıcı olan Bir’le esasta birliğini idrak ederse ve eğer İbnü'l-Arabî, Allah’a yüklenen bütün ilâhî sıfatların bu durumdaki sûfilere yüklenmesini câiz görürse, rûhânîliği tamamıyla gerçekleşmiş olan sûfînin fiilen Allah’ın yarattığı tarzda yarattığı, yani sadece zaten var olan şeylerin dış âlemde tezâhür etmesine sebep olduğu, İbnü'l-Arabî’nin düşüncesine göre söylenebilir.⁶¹ Özellikle vecd ve fenâ gibi olağanüstü hâllerdeki ârif veya sûfînin ilâhî sıfatlar vasıtasıyla yaratma eylemi, her hâlükârda yoktan bir var ediş değildir.

İnsana ait gibi görünen muhayyile gücü hakikatte Allah’ındır ve O’nun tasarrufu altındadır. Öyle ki her beşerî (cüz’î) muhayyilenin üstünde veya içinde ilâhî (küllî) muhayyile mevcuttur. Bir teşbih yapmak gerekirse; ilâhî muhayyile okyanus, insân-ı kâmilin yaratıcı muhayyilesi ise ondaki bir damla gibidir. Tahayyül etme fonksiyonunu yerine getiren bizim faal/yaratıcı muhayyilemizdir ve bir taraftan da o değildir. Faal muhayyilemiz küllî tecelli olan kâinatın, bir başka ifadeyle ilâhî muhayyilenin tek bir anıdır. Her birimizin muhayyilesi mütecellî anlardan bir tanesidir, onun “yaratıcı” oluşu da bu mânadadır.⁶² Öyleyse hakikatte, sürekli tekrar eden yalnızca bir yaratma vardır ve küllî yaratma esas olandır. Abdülkerîm el-Cîlî (öl. 832/1428) bu konuda şöyle der: *Bil ki hayâl [faal muhayyile] zihinde bir sûret oluşturduğunda, o oluşum ve tahayyül yaratılmıştır [mahlûk]. Yaratan [hâlık] ise her bir yaratılarda mevcuttur. İşte bu tahayyül ve bu teşekkül sende mevcuttur ve sen de onların içindeki varlığı itibariyle yaratansındır (el-Hakk). Böylece senin Hakk’ı tasvir etmen gerekir, bununla birlikte Hakk da onun (tasvir) içinde bulunur...*⁶³

Cîlî’nin bu tespitleri, Müslümanlar arasında genelde kader ve kaza konusunda delil gösterilen bir âyeti akla getirmektedir. Söz konusu âyet İbnü'l-Arabî’nin küllî-cüz’î yaratma alanlarını belirlemede başvurduğu delillerdendir. Kendisi yaratmadaki bu muğlaklığı gözler önüne sermek için en çok, Hz. Peygamber’in yerden bir avuç toprak alıp düşmana doğru savurduktan sonra Müslümanların lehine dönen Bedir Savaşı esnasında inmiş olan “Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı”^{*} âyetinden bahsetmiştir. Bu ibâre Hz. Peygamber’in bireysel hakikatini tasdik eder, sonra

⁶⁰ Corbin, *Bir’le Bir Olmak*, 168; Affî, 119. Hazret terimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Demirci, “Hazret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/146-147.

⁶¹ Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi*, 123.

⁶² Corbin, *Bir’le Bir Olmak*, 230.

⁶³ Cîlânî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 1/28.

* Enfâl 8/17.

da görüntünün ardında Allah olduğunu ifade ederek onu olumsuzlar.⁶⁴ Öyleyse küllî yaratma Allah'ındır ama görünürde cüz'î yaratma vardır. "Sizi de yaptığınız işleri de Allah yarattı"*; "Senin elinde olan hiçbir şey yoktur"* gibi âyetler de insânî yaratımın üstündeki ilâhî yaratıma atıfta bulunmaktadır.

Yaratıcı hayâl ve muhayyile konusunda ilâhî var etme ve insânî var etmenin ayrımı mâlumdur. Bunun yanı sıra İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıflar, yanılısama imkânını ortadan kaldıran sâfiyet ve şeffaflık derecesine ermiş "havâs hayâli" ile puslu ve yanıltıcı "avâm hayâli" arasında da ayrım yapmış⁶⁵ ve bunu her fırsatta vurgulamışlardır. İnsanın yaratıcılığı, kalbin bir teksifini, bir insanın tüm rûhânî enerjilerinin en yüce nesnelere toplanmasını [*cem'iyet*] ve yaratmayı amaçlayarak a'zamî saflıklarına yükselmesini gerektirir. Ama bu ancak insân-ı kâmil olan ârif için olasıdır.⁶⁶ İbnü'l-Arabî bu şekildeki bir güce, *değişmeler meydana getirebilen ve şeyleri yaratabilen himmet (irâde kudreti)* adını verir.⁶⁷ Dolayısıyla tasavvufta himmet, yaratıcı muhayyilenin bir ögesidir ve bu özelliğiyle insanın yaratıcı yanını akla getiren bir terimdir.

3. Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmet

İlk bölümdeki ayrıntılı açıklamalardan da anlaşılacağı üzere himmet, insanın kalben yoğunlaşması sonucunda hâsıl olan bir enerjidir. Bu bakımdan o, kâmil insan ya da ârifin özelliklerini taşısa ya da sıradan biri olsa da niyet ve kasdını tek bir şeye yönlendirmek ve onu elde etmek yetisi bakımından genel olarak insana bahşedilmiş bir kuvvettir. Kişi mümin bir kul ise himmeti, kalbi bir şeyi elde etmek üzere bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi sûretiyle zuhûr eder. Allah'ın icabeti sonucu meydana gelir. Velîlerin bu anlamda şekillenen gücü, Arapça "Himmetü'r-ricâl taklau'l-cibâl (Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır)" atasözüyle ifade edilmiştir.⁶⁸ İbnü'l-Arabî'ye göre de nefislerdeki bu ilâhî kuvvet, nefsin mertebelerine (ve kişinin de mevcut hâline) göre olağan şeyleri aşır geçer [*hârikulâde*].⁶⁹ Dolayısıyla himmet sayesinde insan, kendinden beklenmeyen olağanüstü eylemleri gerçekleştirebilir ve bu Rabbânî yeti az çok her kulda ancak muhtelif niteliklerde mevcuttur.

⁶⁴ Chittick, *Sufi'nin Bilgi Yolu*, 150.

* Saffât 37/96.

* Âl-i İmrân 3/128.

⁶⁵ Ebû Zeyd, *Sufi Hermetik*, 231.

⁶⁶ Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 245 (87 nr dp). Fârâbî'ye göre, muhayyile yetisinin organı kalp iken, İbn Sînâ'ya göre, bu yetinin organı beyindir. Bk. Peker, 166. Mutasavvıflar da bu görevi, kalbin yetkisine vermişlerdir. Dolayısıyla *kuvvetü'l-halk* denilen yaratıcılık da mutasavvıfın kalbine atfedilmiştir. Bk. Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 244.

⁶⁷ Bk. Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 121.

⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 278.

⁶⁹ İbnü'l-Arabî, *Mevâkıu'n-nücûm*, 77.

Sûfiler himmeti tasavvuf yolunda başlangıç seviyesinde olanlar [*mübtedi*] ve bu yolda yükselmiş olanlara [*müntehî*] göre derecelendirmişlerdir. Her hâlükârda himmetin, bir güç olması itibariyle bir fiili bulunduğunu ve her insanda mevcut olduğunu da kabullenmişlerdir. Sûfiler himmetten bir güç olarak istifade edip, onun eylemini zâhirden (himmetin insan aracılığıyla ve duyulur şeylere etki etmesi) bâtına (insanın ancak sebepler aracılığıyla yapabileceği şeyleri himmet yardımıyla yapması) taşımışlardır. Böylece söz konusu özel himmet, kerâmet ve hârikulâde niteliğini kazanmıştır.⁷⁰ Tasavvufta bu tür himmetin, Allah'ın inâyeti ve desteği sayesinde zuhûr ettiği ve olayların seyrini değiştirdiğine inanılır. Zira Yüce Yaradan'ın irâdesi, kasdı ve niyeti yani başka bir deyişle himmeti olmaksızın yaprak kıvılcak olmaz.

Her bir insan, varlığı olmayan ve yalnız hayâl gücünde mevcut şeyi vehm ile yaratır [*halk*]. Ârif ise himmeti ile himmet mahallinden hariç olarak/bu yetinin alanı dışında mevcut olan şeyi yaratır. Ama ârifin himmeti onu korumaya devam eder. Mahlûk olan şeyin hıfzı, himmete ağır gelmez. Ârif yarattığı şeyi korumada gâfil olduğu vakit, o mahlûk yok olur.⁷¹ İbnü'l-Arabî'nin bu açıklamasına göre muhayyile, sadece kendisinde varlığı mevcut şeyleri yaratabilir. Her insan bunu kendisinde deneyimleyebilir. Fakat himmet, sadece ârifte bulunan ve kendi mahallinin hâricinde varlık olgularını meydana getirebilen bir melekedir. Yani ârif, yalnızca kendi ya da başkasının hayâlinde değil, dış dünyada da bir takım şeyleri meydana getirebilir.⁷² Bu bakımdan himmet, muhayyileden çok daha husûsîdir ve yine onun bir unsuru olarak ileri derecesidir. İki vaziyette de yaratıcı meleke çalıştırılır, fakat farklı sonuçlar verir ve her iki vaziyet için de İbnü'l-Arabî "yaratmak" sözcüğünü kullanmıştır. Bu bakımdan yaratma fiili, daha önce gayb âleminde gizli bir mevcûdiyeti bulunan bir şeye verilen dış mevcûdiyetin tezâhürünü göstermektedir. Himmet yaratıcıdır, fakat bu yaratıcılık İbnü'l-Arabî hikmetindeki her yaratılış fikrinin bağlı olduğu "tezâhür" mânasına gelir. Faal muhayyile ârifin bu hâlinde, yoğunluğuyla nesnelere yaratabilen ve dış dünyada değişime neden olabilen himmete hizmet eder. Yani faal muhayyile sayesinde ârifin kalbi, içinde yansıtılan şeyi iz düşürür. Sözü edilen yaratıcılık kalbin niyetlerine (himmet: entymesis) nesnel bir cisim vererek fonksiyonunun ilk yönünü tamamlar. Bu yön bugün telepati, duyu ötesi algı gibi kavramlarla tanımlanan birçok olguyu ihtiva eder.⁷³ İlâhî tecelliler varlıkların aynlarının zuhûr illetidir. Bizâtihi tecelliler ise himmetin yalnızca Allah'a yöneltilmesi ve mâsivâdan yüz çevirme ile kalbin cilalanmasının akabinde Hakk Teâlâ'nın müminin kalbine attığı mârifetin illetidir.⁷⁴ Belli bir

⁷⁰ Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, 294.

⁷¹ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2/121.

⁷² Ebu'l-Alâ Affî, *Füsûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, terc. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 166.

⁷³ Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 238, 239.

⁷⁴ Ebû Zeyd, *Sufî Hermenötik*, 235.

yetkinliğe ulaşmış kâmil insanın yaratıcı muhayyilesini devreye sokmasında ve himmetinin hâsil olmasında kalb etkindir. Hakikatte himmet, kalbin mistik yaratıcılığıdır.⁷⁵

Himmet ve ondan yaratıcı muhayyile unsuru olarak istifade etmek, çoğunlukla söz konusu kâmil insanlardan âriflere, ardından da evliyâyâ ve şeyhlere hasredilen bir yetidir. Bununla birlikte menkıbelerde, bilhassa Anadolu tasavvuf geleneğinde ve halk tasavvuf anlayışında, velî ve himmet ise birbirini tamamlayan iki kavram gibidir. Himmetsiz bir velî düşünülemez. Ca'fer el-Huldî'ye (öl. 348/959) göre ricâl [velâyet] makâmına ulaşmak mücâhede ile değil yüce himmetle hâsil olur.⁷⁶ Velîlere dair anlatılan çoğu menkıbede ve menâkıbnâmelerde bir himmet örneğine işâret vardır. Bu yönüyle oralarda himmet, bir “motif”⁷⁷ addedilebilir. Şeyhlerin veya velîlerin anlatılardaki himmeti, genelde yaratıcı muhayyilenin bir unsuru olarak meydandadır. Ancak bu yaratıcı muhayyile unsuru, insanüstü ve normalde muhal eylemlere yol açmaktadır ki tasavvufta bunlara *kerâmet* adı verilmiştir. Kerâmetleri, velîden himmet (gücü) ile sâdir olur. Sözü edilen güçte ise yardım Allah Teâlâ'dan iner. Himmetin “ermiş kişilerin maksadı hâsil eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren mânevî güçleri”,⁷⁸ mânevî yardımları olarak telakki edilmesi, terimin zamana ve zemine göre anlam değişimine uğraması nedeniyledir.

Menkıbelerde şeyhin yahut velînin bu mânevî mistik enerjisi, çevresindekiler ve mürîdleri için feyiz, yardım, bereket, dua, destek, kolaylık sağlama, kapıları açma, kısacası müşkülli kolaylaştırma ve işleri yoluna koyma aracıdır. Annemarie Schimmel (öl. 2003) bunu “*Mürşit yalnızca doğru yolu göstermek için değil, aynı zamanda onu korumak veya ona şifa vermek için (nitekim mürîd yardımına muhtaç olduğunda uzakta bir yerde gözükken mürşitle ilgili sayısız hikâye vardır) himmetini yani mânevî gücünü mürîde ulaştırır*”⁷⁹ şeklindeki beyanıyla dile getirmiştir.

⁷⁵ Corbin, *Bir'le Bir Olmak*, 244.

⁷⁶ Ferîdüddîn Attâr Nîşâburî, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Muhammed el-Asîlî el-Vastânî eş-Şâfî, thk. Muhammed Edîb el-Câder (Dımaşk: y.y.), 1429/2008, 710.

⁷⁷ *Motif* bir edebî eserin en küçük ögesi, edebiyatta ya da folklorlarda yinelenen bir tema, karakter ya da söz kalıbı, metaforik ve sembolik altyapılar gibi anlamlara gelir. Ayrıntılı bilgi için bk. Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Perşembe Kitapları, 2001), 292; William Freedman, “Edebi Motif: Bir Tanım ve Değerlendirme”, çev. Funda Özşener, *Yedi: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 2 (2009), 61-66.

⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 170.

⁷⁹ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 246. Ayrıca bazı anlatılarda şeyhlerin himmetlerinin vefat ettikten sonra daha seri ve etkili olduğuna vurgu yapılmıştır. Örneğin Hacı Bektâş-ı Velî'nin (öl. 669/1271 [?]) ölümünden sonraki kerâmeti bahsinde, türbesini yapan gayr-i müslim mimarın Hacı Bektaş'ın himmetiyle Müslüman olması ve onun yoluna intisap etmesi (bk. *Vilâyetnâme*, 89-90) velînin ölümünden sonra devam eden mânevî enerjisine bir örnektir. Elbette buna benzer birçok menkıbeden bahsedilebilir. Ancak konunun amacından sapmaması ve dağılmaması için birkaç atfin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Himmete atfedilen bu önem ve değerın mâzîsi, tasavvuf tarihinde şeyh-mürîd ilişkilerinin belirginleşmeye başladığı ve terbiye şeyhliğinin⁸⁰ yaygınlaştığı döneme kadar gider. Şeyh/mürşid, mürîdleri himmeti sayesinde terbiye eden, bir takım kerâmetleriyle onları zor durumdan kurtaran kişidir. Böylelikle himmet; basiret, firâset gibi öngörüler yanında tayy-i mekân, tayy-i zaman gibi yetilere de fırsat tanımaktadır. Mevlânâ'ya göre “*halkın geneli cüz'î rahmete sahipken, himmet sahipleri küllî rahmete sahiptir.*”⁸¹ Dolayısıyla yetkin insan, istediğinde Allah Teâlâ'nın izni ve irâdesiyle yaratıcı muhayyile unsuru olarak himmeti devreye sokabilir ve hâsıl ettikleriyle o himmeti çevresine, evrene bir rahmet ve nimet olarak yansıtabilir.

Sonuç

Himmet adı verilen yoğunlaşmış enerji aslında bütün insanlarda mevcut nefsânî bir kuvvettir. Himmetler istenen, arzulanan şeylere göre çeşitli dereceldedir. Kişi bundan dünyalık ilgileri için de rûhânî hedefleri için de yararlanabilir. Kelime tasavvufta ise özel bir anlama bürünüp, ârif ya da velî gibi yetkin insanlardaki güç ve yeti olarak kullanılmıştır. Kişi bu yetiden doğru istifade etmesi sayesinde, onun farklı mertebelerini aşarak ve en üst derecesine ulaşarak insân-ı kâmil olabilir. Tasavvufî düşünce açısından himmetin, insanın yaratıcılık özelliğini öne çıkaran ve buna fırsat veren bir unsur olarak anlaşılması imkân dâhilindedir. İlk sûfiler himmeti her şeyin esası ve vazgeçilmez ögesi kabul etmişler, himmetsiz kemâl olmayacağını ifade etmişlerdir. Ancak onlar bu beyanlarında himmeti, İbnü'l-Arabî gibi açıkça “şeyleri yaratabilen kuvvet”, “insanın ilâhî yönü” şeklinde tarif etmemişler yahut himmeti hayâl ve muhayyile ile irtibatlandırmamışlardır. Şeyh-i Ekber ve takipçileri himmet terimine yeni bir yön vermişler ve onun tasavvuftaki önemini öne çıkarmışlardır. Kendisi bu enerjiyi öncelikle âriflere hasretmiştir. Mârifetle ve himmetle hareket eden kişinin yaratıcı muhayyile organıyla dilediği gibi tasarruf edeceği kanaatindedir.

İslâm ilim geleneğinde ve tasavvuf haricindeki disiplinlerde “yaratıcılık”, “yaratma” türü kavramlar yalnızca Hakk Teâlâ'ya izâfe edilir ve bunların –kâmil bile olsa- insana hasredilmesi hoş karşılanmaz. İbnü'l-Arabî ise tasavvufta, kulun yaratıcılığını ve onun bu istidatını daha net ifadelerle dile getirmiş ve bunu hayâl, muhayyile ve himmet gibi kelimeleri bir arada kullanarak betimlemiştir. Kendisinden önce bu konu üzerinde duran Fârâbî, İbn-i Sînâ gibi Meşşâî filozoflardan da etkilenererek insân-ı kâmil merkezli bir yaratıcılık üzerinde durmuştur. Esasında yaratıcı hayâl/muhayyile genel olarak her insanda mevcut bir kabiliyet olup modern dünyada da üretim ve icadın gereği görülür. Keza bu kabiliyetin, ne kadar erken kazanılırsa o oranda gelişeceği ve kişiyi istediği sahada yetkinleştireceği düşünülür. Mezkûr yeteneğin daha özel tasavvufî ifadesi ise

⁸⁰ Tasavvuf tarihinde bir tasnife göre şeyhler *tâlim şeyhi* ve *terbiye şeyhi* olarak iki kısma ayrılır. Tâlim şeyhleri genel olarak mürîdin dînî eğitimini verirken terbiye şeyhleri mürîde mânevî/tasavvufî bilgileri aktaran bir rehber gibidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Betül İzmirli, *Tasavvufta Tipoloji: Semantik Analiz* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 358-364.

⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/369 (1805. beyit).

himmettir. Aslında o, insanın yaratıcılığı ve yaratıcı muhayyilesini devreye sokabilmesi için bir enerji ve vasıta. Himmetin daha hususi olması, bir başka deyişle ıstılah anlamı kazanması neticesinde işin içine Allah'ın yardımı, kulluk, muhabbetullah, mârifetullah/irfân gibi birçok bileşen katılır. Himmetin nihâî derecesi kalbin *taallukât* adı verilen tüm ilgi ve bağlardan kesilip, arındırılıp sadece Hakk'a bağlanmasıdır. Bu duruma gelen kul için bir şeyler yaratan ve onun yaratıcı muhayyilesinin unsuru olan himmet bile artık geride bırakılması gereken bir araç ve/ya örtüdür.

Sonuç olarak himmet, muayyen bir kemâle erişmiş insandaki ilâhî güçtür. Kişi kalbindeki belli bir teksif aşamasında yaratıcı muhayyilesinin olgunlaşmış hâli olan himmeti devreye soktuğunda “halk bi'l-himme” adı da verilen himmet gücüyle yaratma meydana gelir. Bilhassa menkıbelerde şeyh veya velî, yani Allah dostları himmetlerinden bir vasıta olarak istifade ettiklerinde hârikulâde şeylere, keşf ve kerâmete kapı açarlar. Onlar himmet ile genelde bu yolun mübtedilerine yardım ve lütuf için bazen de kötü niyetli kişileri engellemek için tasarrufta bulunurlar. Ancak her durumda himmet, kişinin sıdkı ve samimiyeti ile doğru orantılıdır. Zira hakiki himmetin mahalli ilham için hazır durumdaki sâfi ve arınmış kalbdır.

Kaynakça

- Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*. terc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2006.
- Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Attâr, Ferîdüddîn Nîşâburî. *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Muhammed el-Asîlî el-Vastânî eş-Şâfiî. thk. Muhammed Edîb el-Câder. Dımaşk: y.y., 1429/2008.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları. 5. Basım, 2009.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-lüga ve sıhahü'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 7 cilt. Beyrût: Darü'l-İlm li'l-Melâyin. 1990.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn*. 3 cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Chittick, William. *Sufî'nin Bilgi Yolu: İbn-i Arabî'nin Metafizikinde Hayal*. çev. Ömer Saruhanlıoğlu, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Cîlânî, Abdülkerîm b. İbrâhîm. *el-İnsânü'l-kâmil fi mârifeti'l-evâhir ve'l-evâil*. 2 cilt. Mısır: Matbaatu Cemâzî, ts.
- Corbin, Henry. *Bir'le Bir Olmak: İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile*. çev. Zeynep Oktay. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dârü'l-Fazîle, ts.
- Demirci, Mehmet. "Hazret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/146-147.
- Demirci, Mehmet. "Himmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 18/56-57.
- Durusoy, Ali. "Hayal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/1-3.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *Sufî Hermenötik*. çev. Semih Ceyhan, İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Enîs, İbrâhîm ve diğerleri. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kâhire: Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye, 2004.
- Freedman, William. "Edebi Motif: Bir Tanım ve Değerlendirme". çev. Funda Özşener. *Yedi: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2 (2009), 61-66.
- Gawain, Shakti. *Yaratıcı İmgeleme*. çev. Semra Ayanbaşı. İstanbul: Akaşa Yayın, 1999.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Eyyühe'l-veled*. b.y.: Dârü'l-Minhâc, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Hakîm, Suad. İbnü'l-Arabî Sözlüğü. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Herevî, Abdullah el-Ensârî *Tabakātu's-sûfiyye*. thk. Muhammed Server Mevlâî. Tûs: Sehâmî-yi Âm, 1362.
- Herevî, Abdullah el-Ensârî. *Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü's-sâirîn*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Sad Meydân*, thk. Abdülhayy Habîbî, Tahrân: Dünyâ-yi Kitâb, 1375.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.

- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Mevâkiu'n-nücâm ve metâliu ehilleti'l-esrâr ve'l-ulûm*. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asrıyye, ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemsüddin. 10 cilt. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İsfahânî, Ebû Mansûr. *Kitâbu Nehci'l-hâs*. Şîrâz: Hankâh-ı Ahmedî Kütüphanesi, nr. 83, vr. 117-129.
- İsfahânî, Ebû Mansûr. *Kitâbu Nehci'l-hâs*. Tahran: Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 2919 f, 117-129.
- İzmirli, Betül. *Tasavvufta Tipoloji: Semantik Analiz*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları, 2001.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Letâifü'l-a'lâm fi işâreti ehli'l-ilhâm*. thk. Saîd Abdülfettâh, 2 cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Mu'cemü istilâhâti's-sûfiyye*. thk. Abdü'l-Âl Şâhîn. Kâhire: Dârü'l-Inâd, 1413/1992.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Kitâbü't-taarrufli mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Arthur Arberry. Kâhire: Mektebetü't-Hâncî, 2. Basım, 1415 /1994.
- Konuk, Ahmed Avni. *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. 4 cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Kübrâ, Necmüddîn. *Fevâihu'l-cemâl ve fevâihu'l-celâl*. thk. Yûsuf Zeydân. Kuveyt: Dâru Suâdi's-Sabâh, 1993.
- Menâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli: Vilâyetnâme*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019.
- Peker, Hidayet. "Fârâbî ve İbn Sina'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/1 (2008), 157-176.
- Penâhî, Mahîn. "Himmat: Burâk-ı Heft Vâdî-yi Sülûk". *Pejûheşhâyi Edebî* 3 (Bahar 1383), 7-16.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Sâidî, Rahîm. *Felsefetü'l-hayâl*. Bağdat: Mektebetü Âdil, 2015.

- Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Mısır-Bağdat: Dârül'l-Kütübi'l-Hadîse-Mektebetü'l-Müsennâ, 1380/1960.
- Uludağ, Süleyman. "Cem'iyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7/331-332.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2. Basım, 2005.
- Uysal, Enver. "Kindi Felsefesinde 'Hayal Gücü' Kavramı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/2 (2013), 1-13.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Yeşilyurt, Etem. "Yaratıcılık ve Yaratıcı Düşünme: Tüm Boyut ve Paydaşlarıyla Kapsayıcı Bir Derleme Çalışması". *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 15/25 (Mayıs 2020), 3874-3915.
- Zahavi, Dan. *Fenomenoloji: İlk Temeller*, çev. Seçim Bayazit, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

al-Himmah [Concentration] as the Element of Creative Compositive Imagination [Mukhayyilah] in Sūfism

Dr. Betül İZMİRLİ

Extended Summary

In terms of Islāmic thought, the act of creation is basically reserved for Allah and this is universal creativity. God's ability to create is one of the main fields of interest of sciences such as Kalām and Akāid. In addition to this, the existence and possibility of a creation belonging to human has also been pondered, especially in disciplines such as Islāmic Philosophy and Sūfism. According to Islāmic thinkers and mystics, a servant's [al-abd] act of creation is in any case insignificant compared to Allah's and this act needs a means. They called this means imagination [khayāl] or compositive imagination [mukhayyilah]. In particular, they used the term "creative compositive imagination" to describe human's creativity. As we go back in the history of sūfism, it can be said that ideas have been expressed on the creative compositive imagination that declares the creativity of a human being. The specific term used by sūfis/mystics as an element of creative compositive imagination is *himmah* [concentration].

This article has basically aimed to discuss the nature of the term *himmah* and its semantic development until the classical mysticism period. At the same time, it has sought answers to many questions such as: What is the possibility and measure of human creativity compared to God? What does *himmah* mean according to sūfis? What are the terms in circulation for *himmah* among them? What is the function of *himmah* as an element of creative compositive imagination? What are the conditions and limits of attaining *himmah* and being able to create something with it? Thus, it has also analyzed the relationship between creative *mukhayyilah* and *himmah*. The study consists of an introduction, three chapters and a conclusion. The first section is titled "What is *Himmah*", the second section is titled "Creative Compositive Imagination in Human" and the last section is titled "*Himmah* as an Element of Creative Compositive Imagination".

As for the method of the research, the subject has been evaluated through the phenomenological approach. For the detailed analysis of *himmah* and other terms, the concept analysis method has been used. In order to follow the historical development of the terms, the semantic analysis method has been utilised too.

The relationship between creative *mukhayyilah* and *himmah* has been discussed in many works such as *Bir'le Bir Olmak* (H. Corbin), *Sufi'nin Bilgi Yolu* (W. Chittick), *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (E. A. Afifi), *Sufi Hermenötik* (N. H. Ebū Zeyd). In these works, the relationship

between creative compositive imagination and himmah has generally been examined with an approach centered on Muhyī al-Dīn Ibn al-Arabī's (d. 638/1240) paradigm. In the aforementioned studies, how the term himmah was understood in the early and classical period has not been analyzed. However, our study differs from other studies in that it evaluates the relationship between creative compositive imagination and himmah with a wider and different perspective. Because the historical meaning development/change of the term has been traced. In this context, the origin and dictionary meaning of the word himmah, and then its key concepts are discussed. For this purpose, many dictionaries such as *Lisānū'l-Arab*, *Mu'cemü't-ta'rifât*, *Mu'cemu Istilâhâti's-sûfiyye*, some encyclopedia articles, some sûfî works such as *Kitâbu't-taarruf*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Füsûsu'l-Hikem*, *Mesnevî*, *al-İnsânü'l-kâmil*, domestic and foreign books and articles were used.

Himmah is described as a power of the heart, the energy in the heart, the divine energy in a competent person. Among the key concepts of himmah are will [iradah], intention [niyyah], qasd, aggregation [jam'iyah], and breath [nafas]. According to some sûfis, himmah is one of the states [hâl] or the stations [maqâm], but according to others, it is not. Ibn al-Arabī is one of the mystics who analyzed the term himmah in detail. In fact, thanks to the interest of him and his followers such as al-Kâshânî (d. 736/1335) and al-Jilî (d. 832/1428) to the term, himmah gained a deep meaning and content.

According to Ibn al-Arabī, himmah is the power of human to bring about changes and create things. Himmah is a natural capability, the advanced level of creative and active compositive imagination in a person. It is essentially the mystical creativity of the heart. In this respect, it is a talent bestowed on perfect people such as ârefs [gnostics] and sûfî saints [walîs]. However, this creative mukhayyilah is limited compared to the divine active compositive imagination, that is, universal creativity [al-halq al-kullî].

Over time, the power of himmah, which can create objects in the outside world, has become ascribed to sûfî saints and sheiks in the sûfî culture and especially in the Anatolian sûfî tradition. Thus, himmah gained the quality of miracle [karâmah] and wonder. So much so that this mystical energy was helping those in distress, opening doors, solving problems, and making things easier.

As a result, himmah is actually a concentrated energy present in all human beings. In tasawwuf thought, this term has been understood as an element that expresses the creativity of a person and gives it an opportunity. Ibn al-Arabī's giving meanings to the term such as "the force that can create things", "the divine aspect of human" and associating it with creative compositive imagination have a great effect on this. Himmah has gradually gotten new meanings and expressed the prayer, help, support, blessings and wonder of the perfect human [al-insân al-kâmil], who is faithful to God with truth [sidq] and sincerity, on other people.

Keywords: Sûfism, The Creativity of God, The Creativity of Human, Creative Mukhayyilah [Compositive Imagination], Himmah [Concentration], Muhyī al-Dīn Ibn al-Arabī.

